

Una mirada a l'entorn documental

Joan Gonzàlez i Herrero

- *Un documental és una obra audiovisual que interpreta la realitat des d'un punt de vista creatiu. Va néixer per cobrir la necessitat de testimoniar algun fet, sovint de tipus científic, i, normalment, les històries s'explicaven en tercera persona, des d'un punt de vista objectiu i distant. Amb el temps, ha evolucionat cap a una narració en primera persona i avui és el gènere audiovisual democràtic per excel·lència.*

La realitat documental es basa en quatre eixos fonamentals: l'eficàcia d'una democràcia, l'efectivitat d'una televisió pública, l'existència d'una indústria cultural i la significació del gènere com una eina útil socialment.

El medi ambient necessari

L'alt nivell de desenvolupament del gènere en els països europeus amb una llarga tradició democràtica és una realitat, contràriament al que succeeix en els països que han sofert una dictadura, com ara Portugal, Grècia o Espanya. Aquests són països sense tradició documental, ja que aquest gènere va créixer en paral·lel amb l'aparició de la televisió i aquesta va sorgir en períodes dictatorials. Si recordem que ja hem definit el documental com una mirada interpretativa de la realitat que ens envolta, és una obvietat

Joan Gonzàlez i Herrero

Director de Paral·lel 40

jgonzalez@paralel40.com

afirmar que els governs dictadors no són el millor hàbitat perquè es desenvolupi aquest gènere democràtic. Així doncs, els documentals del passat a l'Estat espanyol han estat obres fetes per aventurers de la cultura que no han definit un model com a tal i que no han assentat les bases per a la creació d'estructures empresarials amb capacitat de produir de manera periòdica.

La situació actual a Espanya ve marcada perquè l'any 1979 les pel·lícules documentals es van considerar massa conflictives. Aquest fet va provocar que s'establís un decret llei que deia que aquest tipus de films no tenien dret a subvencions, ni a quotes de pantalla ni de doblatge. La presència d'aquest tipus de producció a les pantalles de l'Estat espanyol gairebé va desaparèixer i el tomb no es va produir fins als anys 1996-1997. Des d'aleshores, el nombre de professionals i empreses del sector va començar a créixer de manera progressiva.

Així i tot, és lícit qüestionar-se com pot ser que des de la mort del dictador l'any 1975 fins avui, 27 anys més tard, el revifament del gènere documental només s'hagi portat a terme fa uns 6 anys, però això són figures d'un altre paner.

Documental i servei públic de televisió

Sovint les televisions són les principals fonts de finançament per a la creació d'obres documentals, però cal que existeixi una voluntat política amb uns objectius ben definits a l'hora de potenciar aquest tipus de programes. Existeix la necessitat de creació de finestres televisives que incloguin aquest gènere dins uns horaris assequibles per al públic i a més a més, cal que el programador pugui disposar d'eines per "educar" a l'espectador a conèixer aquesta mena de producte/obra.

En el cas de l'Estat espanyol, hi ha una clara diferència entre les televisions públiques i les privades. Ni Tele 5 ni Antena 3 tenen un espai destinat a aquest tipus de programes. Només Canal + està sensibilitzat amb el gènere, però, en realitat, és bàsicament un emissor i mou poc el mercat. La indústria catalana de producció documental compta amb les televisions següents: La2 (TVE) i Televisió de Catalunya. Una altra televisió que va apostar al llarg de la seva existència pel gènere documental és Barcelona Televisió que, tot i que es belluga amb uns pressupostos que estan fora de mercat i que actualment ha canviat la seva política de producció, va ser un excel·lent laboratori d'assaig per a les joves promeses. Actualment, el relleu de BTV l'ha agafat el programa *Gran Angular* de TVE Catalunya.

El paper que juguen les televisions nacionals respecte a la indústria dins de l'Estat espanyol està molt lluny de la resta dels nostres companys europeus. De la mateixa manera que sense democràcia és impossible que el documental existeixi, també és inimaginable que tingui presència sense la implicació de les televisions públiques i en el nostre cas concret, s'evidencia una manca de mercat interior. Si políticament no s'aposta perquè els principals implicats en la producció nacional siguin les pròpies televisions, anar a la recerca d'un mercat exterior per part de les companyies de producció és una tasca gairebé impossible i aquest fet fa que les empreses productores catalanes hagin de lluitar aferrissadament per estar a l'alçada de grans països amb una tradició consolidada com és el cas de França, Alemanya o el Regne Unit o d'altres amb una demografia més semblant com ara Holanda, Dinamarca o Finlàndia.

Així doncs, el sector documental català no es desenvolupa sense el risc i la implicació de la televisió nacional. Si no han existit moltes obres a les pantalles televisives ha estat perquè no hi ha hagut la voluntat de crear i formar un públic potencial i aquesta intenció política ha d'anar més enllà del que dia a dia marquen les audiències. Treballar pel documental des del sector públic de televisió és fer feina per demà i per demà passat.

La situació actual a l'Estat espanyol

A nivell estatal i institucional, no existeix cap ajut expressa-

ment adreçat a la producció de documentals. Els pressupostos distribuïts per l'ICAA (Instituto de Cinematografía y Artes Audiovisuales) no contempen el gènere documental com un cas diferent del de la ficció. Malgrat això, alguns productors del sector s'han acollit a l'ajut que es dona per a la creació de guions audiovisuals sempre que el format final de l'obra per a la qual s'està sol·licitant la contribució sigui la gran pantalla.

Pel que fa al cas concret de les diferents autonomies, la indústria documental s'està desenvolupant sense un criteri uniforme i cadascuna adopta iniciatives que creu adients per al seu territori sense una planificació que les unifiqui des de l'Administració central.

El cas català

A Catalunya és on més s'ha dinamitzat el sector en els darrers 7 anys. El Govern de la Generalitat no ha proposat fins ara ajuts específics per al documental, tot i que sembla ser que s'hi està treballant amb vista a l'any 2003. A més a més, no existeixen plataformes d'exhibició, però el creixement tan notable que s'ha notat és conseqüència d'algunes accions que s'han activat des de diferents divisions: la creació de diferents cursos de formació destinats exclusivament al tema documental; la consolidació de DocsBarcelona, una trobada anual de professionals del sector d'arreu d'Europa promoguda per EDN (European Documentary Network) que estimula la producció i que enguany ha celebrat la seva cinquena edició; la creació de Docúpolis un festival dedicat únicament al tema documental o L'Alternativa, amb una important secció sobre el gènere; l'aposta clara d'algunes sales de cinema, com ara el Verdi, per tenir de manera regular documentals que s'estiguin projectant a les grans pantalles; la creació de DOCUS, una associació creada per treballar pel desenvolupament de la producció i la promoció de documentals; i la bona disposició vers aquest sector de Televisió de Catalunya que va des de la creació del programa *El Documental* fins a la signatura d'un acord d'aquesta cadena amb les dues associacions de productors de Catalunya —PAC (Productors Audiovisuales Catalans) i Barcelona Audiovisual— per participar en produccions proposades per companyies catalanes.

Documental i indústries culturals

El programa Media, d'estímul per al desenvolupament de la indústria europea, té cinc àmbits d'actuació: la formació, el desenvolupament, la distribució, la promoció i els projectes pilot per potenciar el patrimoni i els arxius audiovisuals europeus. Tanmateix, posa èmfasi en la creació i l'enfortiment d'empreses ja existents com a eix fonamental de la indústria audiovisual europea i és molt possible que sense aquest programa el documental català no existís ja que, si bé és un gènere basat en el concepte de la creació, no tindria cap futur sense una estructura empresarial que li doni suport per portar-ne a terme el desenvolupament, la producció i la distribució. La tasca de trobar l'equilibri entre l'originalitat de les obres audiovisuals i fer que aquest producte sigui rendible econòmicament és el repte on actualment estan invertint més energies els productors, realitzadors, difusors i distribuïdors del sector.

Així doncs, cal facilitar el terreny perquè existeixin companyies fortes de producció i de distribució que siguin capaces de treballar dins del mercat intern i extern, ja que sense aquestes companyies és complicat pensar en una universalització de la nostra cultura.

Documental com a eina útil socialment

El documental sol ser poc rendible econòmicament mentre que sí que és una gran inversió social. Si recordem una frase del director de documentals xilè Patricio Guzmán, "un país sense documentals és com una família sense àlbum de fotos", cal esforçar-se i treballar per fer realitat aquest "àlbum" català que inclogui aquestes "fotos" avalades per la voluntat política, la implicació dels difusors i la creació d'una indústria cultural.

Així doncs, i malgrat les dificultats pròpies del sector, poder parlar de documentals és un senyal evident que estem dins d'un terreny que es mou, on existeix un interès creixent per produir i on queda per fer un tasca evident de definir les necessitats de les televisions, compatibilitzar-les amb les obres d'autor i sensibilitzar les audiències per convertir aquest gènere històricament minoritari en un de popular i de fàcil accés.

Documental: finançament i continguts

La realitat documental actual demana al productor tenir ben clares les línies de treball. La primera és la necessitat expressa de tirar endavant una obra mitjançant el sistema de la coproducció, i la segona, l'obligació d'internacionalització del producte. Un sol canal de televisió difícilment podrà finançar el 100% d'un sol documental i és per això que, cada vegada més, els productors són conscients que l'única manera de reeixir és a través de la participació de diferents cadenes en una sola peça. Aquest sistema és molt eficaç però també comporta algunes complicacions. Aquestes són conseqüència de les diferents maneres de treballar dels coproductors implicats. Per començar, quan un productor desenvolupa un tema ha de saber definir-ne el contingut, la temàtica i el tractament amb un abordatge internacional, si no difícilment podrà convèncer les televisions de fora del seu país perquè s'impliquin en el documental. En segon lloc, no és estrany que les diferents cadenes participants tinguin un estil ben diferent de producció i, fins i tot, diferents formats d'emissió. Aquest fet voldrà dir que segurament hi haurà desacord ja en la fase del guió i, possiblement, no hi haurà consens en la versió final. Darrerament, els productors són força assenyats davant aquesta tendència i solen prendre les mesures corresponents, com ara contemplar la necessitat que no existeixi només una versió definitiva, sinó que puguin haver-hi tantes versions com possibles coproductors, amb el que aquest fet pot implicar a nivell pressupostari.

Aquest nou mètode de treball provoca certa aversió envers els autors de documentals. Mentre que les televisions no volen assumir el risc dels documentals originals perquè sovint són entesos com a obres d'art poc comercials, els autors reivindiquen el fet de poder defensar l'obra única.

A més a més, el productor ha de tenir un ampli coneixement dels mercats internacionals, és l'única manera de saber trobar nous socis per al seu projecte i mai no s'ha d'oblidar que les idees que desenvolupa per convertir-les en documentals han de ser atractives per a qui vulgui participar-hi. D'altra banda, les televisions saben que comprar peces excel·lents és molt més econòmic que

produir peces mediocres i així, abans prefereixen fer adquisicions de productes enllestits que participar en produccions que no acaben d'encaixar en el seu perfil temàtic i de format.

Documentals i distribució

Un altre tema dins de la producció de documentals és la distribució. Un documental es fa per ser distribuït i mai només per ser produït i que es quedi en un prestatge sense que ningú l'arribi a veure mai. Fer un documental és prou car com per fer impossible recuperar els diners invertits fora del propi país de producció. De fet, una coproducció no genera beneficis en la fase de producció, sinó que es cobreixen despeses i el benefici es genera en la distribució, és a dir, en la venda dels drets. Existeixen poques distribuïdores que treballin exclusivament el documental però aquestes —s'hi dediquin plenament o no— són les que fan la tasca d'exportació del nostre producte. Certament, s'exporten moltes hores de documental però a preus molt més baixos que fa uns anys degut al gran creixement de canals de temàtics, que si bé atribueixen la manca de pressupostos de compra a la baixa quantitat d'abonats, actualment, el nombre d'abonats ha crescut però no s'han adequat als preus de compra d'aquest tipus de producte.

Pel que fa al tema de la distribució, cal recordar al productor que les distribuïdores també poden arribar a ser cofinançadores si en la fase de desenvolupament del projecte treballem perquè la temàtica i l'adaptació internacional facilitin la tasca de distribució. Per acabar aquest apartat de la mateixa manera que l'hem inaugurat, insisteixo en la necessitat de tenir present que la distribució és tan important com el desenvolupament o la producció. Si no tenim mitjans per moure el producte acabat difícilment en traurem beneficis. És per això que cal incloure dins el pressupost una partida de promoció que inclogui conceptes com ara les còpies, les trameses, les inscripcions a festivals, els *flyers*, els subtítols, etc. De tota manera, també cal recordar que aquesta observació presenta dificultats dins el funcionament actual del mercat ja que, sovint, les televisions que financen les obres documentals no accepten

aquesta partida pressupostària com a part del pressupost de producció. Les cadenes de televisió consideren que elles no tenen perquè assumir el pressupost de distribució quan la seva aportació econòmica es basa en la possibilitat de fer possible l'obra i en la compra dels drets d'emissió.

Les productores de documentals

Actualment, a l'Estat espanyol no hi ha productores que visquin només de la producció documental. S'han hagut de buscar alternatives empresarials que permetin la subsistència d'un equip humà bàsic per poder anar mantenint un ritme de producció continuat. Les companyies tendiran a ser o bé molt petites, d'entre 1 i 2 persones, o bé d'entre 20 i 40. La franja del mig tendirà a desaparèixer, ja que és molt difícil de mantenir.

Aixecar un documental de format mitjà/gran, en un 90% dels casos d'un pressupost d'entre 150.000 i 300.000 euros per una hora de producció, mai no sol costar menys de dos anys, així doncs, cal seguir fent altres activitats —entre les quals també hi ha la producció de documentals de baix pressupost— que permetin en paral·lel portar a terme el desenvolupament i la producció de peces úniques. Malgrat això, no hi ha una definició estàndard d'*empresa de producció*. La filosofia, la dimensió, el concepte de treball són totalment divergents però sí que existeix una diferència entre les que es poden considerar grans i petites empreses. Els grans grups solen tenir capital per invertir i això fa que es puguin suportar errors mentre que les petites empreses han d'apostar clarament per la qualitat i no es poden permetre el luxe de cometre cap equivocació ja que això els podria costar la continuïtat de la companyia. De fet, la producció de documentals es basa en una filosofia de supervivència i reinversió, i poques vegades, com alguns es podrien pensar, en una filosofia de beneficis a curt termini. És per això que cal que les petites i mitjanes empreses tinguin un alt nivell d'autoexigència, no temptin la sort prenent decisions sense preveure'n les conseqüències i tinguin sempre en ment la possibilitat d'aliança entre elles per tal d'arribar a ser més fortes. En aquests moments, doncs, la majoria d'empreses que sobreviuen en el mercat

es mouen dins uns paràmetres basats en la producció de qualitat; la potenciació dels processos de desenvolupament dels seus projectes; l'adaptació de les seves produccions al pressupost amb el qual s'està treballant; la delegació de la gestió de l'empresa a professionals que prenguin decisions objectives; i, finalment, la inversió d'energia i economia en la promoció del reciclatge i la formació continuada dels seus treballadors.

Formació: element estratègic del sector

Aquest darrer punt referent a la formació és una altra qüestió bàsica pel que fa a l'estat actual del gènere documental. Les noves generacions troben una oferta formativa cada vegada més completa en el terreny que ens ocupa. Les universitats inclouen cicles formatius dedicats a l'audiovisual i l'especialització dins el camp documental està coberta amb cursos de formació contínua i tallers. Els cursos que s'estan movent, però, no només estan destinats a cobrir el vessant dels que es volen dedicar a la branca de realització sinó que també existeix formació pensada per a altres professions del sector com ara els guionistes o els mateixos productors.

De tota manera, cal diferenciar la preparació que reben els joves estudiants que surten de les universitats de la que va destinada als professionals en permanent reciclatge i que estan avalats per uns anys de treball en actiu. Sovint són els segons els que poden il·lustrar les classes dels primers i sempre tenint en compte que la cultura documental del nostre país mai no ha estat transmesa als més veterans, d'acord amb unes normes pedagògiques i formatives ben definides, sinó que més aviat n'han après mitjançant l'experiència.

Malgrat tot, en aquest moment hi ha un planter de joves promeses important en el qual s'ha de treballar per donar-los la possibilitat de demostrar les seves habilitats. I quan penso en joves promeses no només m'imagino realitzadors, ja que la globalitat d'un bon documental no es limita a la destresa o a la virtuositat dels autors, sinó que hi ha tot un equip al darrere que cal que sàpiga fer bé la seva feina per tal que el resultat final sigui tan bo com les expectatives

posades en l'obra des del principi.

Així i tot, encara que es pugui intuir la mestria de certs joves, és complicat —però no impossible— donar-los la responsabilitat d'un gran projecte i, per tant, cal potenciar les oportunitats de feina per poder accedir a la possibilitat d'aprendre'n i demostrar les aptituds. Aquestes ocasions solen portar-se a terme a través de les pràctiques o les beques de treball i, és clar, a través d'apostes tan arriscades però tan enriquidores com els programes *Òpera Prima* o *Taller.doc* que es van emetre pel Canal 33 de Televisió de Catalunya. Realment, però, una bona part del sector està d'acord que falten esglaons entre la formació i la indústria audiovisual actual, i una part de la feina dels professionals és aconseguir crear camins per introduir aquest talent en el mercat.

Conclusió

El documental català està passant per un moment d'expansió que fa que s'identifiqui cada vegada més amb el dels països de llarga tradició documentalista i es diferenciï del de la resta de països del sud d'Europa. Sense l'ajut del programa Media i d'EDN difícilment ens trobaríem en el lloc on som ara, si bé també és cert que el creixement que s'ha produït és gràcies a la bona voluntat, l'esforç i el risc que persones individuals i empreses privades hi han invertit. Així doncs, si hem estat capaços de fer tot aquest llarg recorregut, no és gaire difícil d'imaginar el que es podria arribar a fer si tots els sectors creatius, professionals, institucionals i socials treballessin en la mateixa direcció.

Bibliografía

Libres

NICHOLS, BILL. *La representación de la realidad*. 1a edició. Barcelona: Ediciones Paidós Ibérica S.A, 1997. ISBN 84-493-0435-0

RENOV, MICHAEL. *Theorizing Documentary*. New York: Routledge, Inc (AFI Film Readers), 1993. ISBN 0-415-90381-5

CATALÀ, J.M; CERDÁN, J; TORREIRO, C. *Imagen, memoria y fascinación. Notas sobre el documental en España*. Madrid: Festival de Cine Español de Málaga y Ocho y Medio, Libros de Cine, 2001. ISBN 84-931376-5

BARNOUW, ERIK. *El Documental. Historia y estilos*. Barcelona: Gedisa Ediciones (Multimedia), 1996 ISBN 84-7432.563-3

Altres

Conclusiones del "I Congreso de Cine Documental Español e Iberoamericano". (Málaga, 2001)

Nota: No han estat publicades.

Conclusiones del "II Congreso de Cine Documental Español e Iberoamericano". (Málaga, 2002)

Nota: No han estat publicades.